

Diskusjonsnotat

Forskningens frihet ved instituttene

Utgangspunkt for diskusjon og for instituttets styrende dokumenter på området

1. Innledning

Forskningens frihet er et tema som diskuteres fortløpende.¹ Denne friheten er en vesentlig forutsetning for at forskning skal kunne fylle sin rolle i samfunnet. Den er også nødvendig for å sikre at forskningsinstitusjoner og enkeltforskere kan ivareta forskningsetiske hensyn i sitt arbeid.

Forskningsetisk utvalg (FEU) i FFA anbefaler med dette at instituttene vurderer å ta forskningens frihet opp til diskusjon hos seg. Siktemålet med en slik diskusjon kunne være en systematisk gjennomgang av instituttets styrende dokumenter som berører problemstillingen, og om de bør justeres eller suppleres i lys av diskusjonen. Det enkelte institutts politikk på dette området trenger jevnlig oppdatering og forankring. Ved gjennomføring av FoU-prosjekter kan det være nødvendig å vurdere de forskningsetiske problemstillingene både ved prosjektstart og underveis.

FEU vurderer at instituttene er så forskjellige mht. arbeidsmåte, kultur og styrende dokumenter, at en felles veileder om forskningens frihet ikke er hensiktsmessig. I stedet presenterer FEU det foreliggende notatet som et grunnlag for forskningsinstituttene nærmere overveielser vedrørende forskningens frihet.

2. Forskningens frihet og forskningsinstituttene rolle

Forskningsinstituttene skal levere sannferdig forskning som bygger på vitenskapelige metoder, til nytte for offentlig og privat virksomhet og faktabasert demokratisk styring av landet.

Å levere forskning, uten usaklig innblanding fra pressgrupper, enkeltpersoner eller virksomheter og uten fare for represalier, har vært en viktig forutsetning for vitenskapelige fremskritt i århundrer. Forskningens frihet har vært og er avgjørende for at forskningsinstitusjoner og forskere skal kunne formidle idéer eller dokumenterte fakta som samfunnet har behov for, også de som strider mot rådende oppfatninger i samfunnet.

Forskningens frihet skal beskytte vesentlige forskningsetiske verdier som sannferdighet, integritet og uavhengighet. Den dreier seg først og fremst om å kunne velge problemstillinger metoder og fremgangsmåte, og formidle resultatene og innsikter gjennom publisering, undervisning og deltagelse i den offentlige diskusjonen.

Forskningsinstituttene er ansvarlige for å ivareta forskningsfrihet ved instituttet. Dette gjelder både hvilken forskning instituttet vil engasjere seg i og hvilke oppdrag en vil ta. Det gjelder også instituttets faglige frihet ved gjennomføring av forskningen og formidlingen av den.

Forskningsinstituttets frihet gir en ramme for virksomheten til den enkelte forsker ved instituttet. Samtidig er det til hverdags forskerne ved instituttet som ivaretar forsknings-friheten utad på vegne av forskningsinstituttet. Ut fra dette er det hensiktsmessig at forskerne deltar i klargjøring av hva forskningens frihet innebærer ved det enkelte forskningsinstituttet på det generelle nivået. Samtidig bør

¹ I vedlegget til dette notatet er det oppgitt lenker til ulike artikler mv. som tar for seg forskningens frihet.

det være klart hvilket ansvar og hvilke rettigheter den enkelte forsker skal ha for å bidra til instituttets forskningsfrihet.

3. Frihet til å velge forskningstema

Forskningsinstituttene fastsetter selv sine faglige strategier og hva de skal prioritere. Dette setter en ramme for den faglige aktiviteten. Forskningsinstituttene skal ha en åpen dialog med offentlig forvaltning, næringslivet og andre potensielle oppdragsgivere om hvilke prosjekter det skal gå inn i. Ved prosjektvalg vil både strategiske og forskningsetiske hensyn ha betydning. Et forskningsinstitutt har adgang til å si nei til å engasjere seg i et fagområde eller i konkrete prosjekter.²

Enkeltforskere ved instituttet har adgang til å påvirke instituttets strategi og prioriteringer og kan arbeide for at de problemstillingene forskeren er opptatt av får prioritet. I samråd med sin overordnede har forskeren også adgang til å argumentere for sine forskningsområder overfor mulige eksterne finansieringskilder. For øvrig gjelder arbeidsgivers styringsrett i instituttene. En forsker kan reservere seg mot å delta i et prosjekt av etiske grunner.

4. Frihet til å velge metode og data

Valg av forskningsmetode og data er avgjørende for forskningens kvalitet og troverdighet. Det er forskningsinstituttene som velger metode og data, ikke oppdragsgiver eller den som finansierer forskningen.

I instituttene skal valg av forskningsmetode og data foretas i samsvar med instituttets system for kvalitetssikring. Metodevalget og bruken av data vil ut fra faglige tradisjoner ofte gi seg selv, og vil være noe enkeltforskeren bestemmer. Oppstår det spørsmål i denne sammenheng som volder tvil, avgjøres det av forskergruppen enkeltforskeren måtte tilhøre, eller av dennes overordnede.

5. Publisering og ytringsfrihet

Forskningsinstituttene skal publisere sine forskningsresultater og forskningen skal så langt som mulig være åpent tilgjengelig. Dette innebærer både en plikt og en rett. Publiseringsplikten påhviler både forskningsinstituttet og enkelt-forskeren.³ Ved publisering skal det gjøres oppmerksom på om forskerne som har deltatt i prosjektet har noen personlig tilknytning til tema utover det strengt faglige. Dette skal sette leseren i stand til å vurdere om forskningen kan betraktes som uhildet.

Forskningsinstituttene skal normalt avstå fra prosjekter hvis den aktuelle oppdragsgiver setter seg imot publisering.⁴ Dette er ikke til hinder for en avtale om utsatt publisering når det er nødvendig for å sikre

² Fløtten og Holden 2018 (s.12): Forskere og forskningsinstitusjoner må være bevisst hvilke problemstillinger de arbeider med. Det er ikke tilstrekkelig å bare være begrenset av hva som er lovlig aktivitet i henhold til norsk lov og internasjonale avtaler. Forskere har et selvstendig ansvar for at den kunnskapen de frembringer ikke fører til etisk uakseptable konsekvenser for enkeltmennesker, dyr, samfunn eller miljø, jf de forskningsetiske retningslinjene. Vil ny kunnskap komme samfunnet til gode, eller er det fare for betydelige skadevirkninger på kort eller lang sikt? Forskere og forskningsinstitusjoner må tenke igjennom hvordan de ønsker å bruke sin intellektuelle kapasitet. En arbeidsgiver har styringsrett over sine ansatte, og valg av problemstillinger er noe som må utvikles i et fellesskap mellom de involverte forskerne og arbeidsgiver.

³ Retningslinjene for statlig grunnfinansiering omtaler frihet til å offentliggjøre forskningsresultater slik: «Forskere ansatt ved instituttet skal som hovedregel ha rett til å offentliggjøre sine resultater, og skal sørge for at offentliggjøring skjer når oppdraget er offentlig finansiert. Når oppdragets finansiering er dels privat, skal prosedyrer vedrørende offentliggjøring avklares før kontraktsinngåelse og inngå i oppdragsavtalen. Dersom offentlig-gjøring er til hinder for beskyttelse eller kommersiell utnyttelse av resultatene, kan offentliggjøring utsettes.» Disse retningslinjene gjelder for instituttene *forskning*. I den grad instituttene driver med annet arbeid avgjør instituttene selv hvilken publiseringspolitik de vil følge.

⁴ Forsvars- eller sikkerhets-hensyn kan for eksempel være til hinder for publisering. I noen tilfeller kan

oppdragsgivers intellektuelle rettigheter. Det samme gjelder en avtale om en publiserings-måte som skjærer kommersielle interesser, samtidig som det som kan deles av allmenn interesse kommer frem.

Forskningsinstituttene har frihet til å ytre seg om både faglige spørsmål og samfunnsproblemer knyttet til instituttets virksomhet. Forskningsinstituttene har også et ansvar for å bidra til en kunnskapsbasert samfunnsdebatt. En kommunikasjonsstrategi kan være et nyttig verktøy for å avveie ulike hensyn i instituttets og medarbeideres kommunikasjon med omverdenen.

Enkeltforskere har ytringsfrihet⁵ som enhver annen person. Ved bruk av sin ytringsfrihet skal det være tydelig om forskeren opptre som privatperson eller uttaler seg på vegne av instituttet.⁶ Ytringsfriheten skal brukes med respekt for kollegaer og andre og slik at den ikke unødvendig skader forskningsinstituttet.⁷

forsknings-etiske hensyn tale mot publisering.

⁵ I retningslinjene for statlig grunnfinansiering heter det: «Forskerne skal ha frihet til å stille spørsmål, også ved det som anses som etablert kunnskap og forståelse, størst mulig frihet til å uttale seg offentlig om sin forskning, frihet til å fremme nye ideer og frihet til å velge metode og materiale for sitt forsknings- og utviklingsarbeid innenfor de rammer som følger av ansettelsesforholdet, prosjektbeskrivelser eller andre særskilte avtaler. Forskere ansatt ved instituttet skal som hovedregel ha rett til å offentliggjøre sine resultater, og skal sørge for at offentliggjøring skjer når oppdraget er offentlig finansiert. Når oppdragets finansiering er dels privat, skal prosedyrer vedrørende offentliggjøring avklares før kontraktsinngåelse og inngå i oppdragsavtalen. Dersom offentliggjøring er til hinder for beskyttelse eller kommersiell utnyttelse av resultatene, kan offentliggjøring utsettes.»

⁶ Retningslinjene for statlig grunnfinansiering gir en forståelse av forskningens frihet innenfor forskningsinstituttens rammevilkår. Lars Holden og Tone Fløtten beskriver i notatet *Forskningsetikk for oppdragsforskning* hvordan rammene og samfunnsoppdraget for UH og institutter er ulike og den individuelle akademiske friheten må praktiseres ulikt.

⁷ NoU 2022:2 «Akademisk ytringsfrihet-god ytringskultur må bygges ned fra hver dag» tar for seg enkeltforskernes ytringsfrihet i universitets- og høyskole-sektoren. Mange av utvalgets overveielser er av interesse også for instituttsektoren, selv om de faller utenfor virkeområdet til universitets- og høyskoleloven. Utvalget har bla. laget en mal for en «erklæring om akademisk ytringsfrihet» og en mal for «ytringsvettregler» som institusjonene kan ta utgangspunkt i ved utforming av egne styrende dokumenter på området. Utvalget understreker at forpliktelsen til forskningsformidling er like viktig som ytringsfriheten for å sikre at universitets- og høyskolesektoren fyller sin samfunnsrolle.